

Megjelenik hetenkint vasárnap.
 Szerkesztő: SZILÁSSY,
 havá a dolgozókat, el-
 tárt pénzek, reklamátiók és
 küldetők: Csihi-ut és 3
 alpa-utca sarkán, 11. sz.

SZÉPIRODALMI S ÁLTALÁNOS MIVELTSÉG TERJESZTŐ HETILAP.

Előfizetés: egyszéves
 12 frt, félszéves 6 frt.
 Előzetesét elfogadja a lap
 szerkesztésével is kezelő Emlék
 Kiadó Rt. hivatala
 Barátok-terez 7. sz.

MÁSODIK FÉLÉV.

DECEMBER 27. 1883.

26. SZÁM

GVADÁNYI JÓZSEF.

(Vége.)

Most már, noha kimért terünkhöz képest csak rövideden, azt fogjuk előadni, mit tett Gvadányi maga, ez egy pár fő alakja megelevenítésére.

Először is arra törekedett, hogy képzelte alakjait önmaga személyétől elszigetelje, külön válaszssa.

Az általa e végre használt eszközöket részint külsőknek, részint bensőknek lehetne mondani.

Külső eszköznek veszem az elhitetés ama módját, miszerint a költő majdnem okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek voltak, s hogy az események mind úgy történtek, a mint ő elbeszéli. Midőn a Don Quixote első kötete megjelent, valaki, Cervantesen túl akarván menni, szintén adott ki egy könyvet a híres lovag viselt dolgairól. Cervantes a II-dik kötetben úgy bosszulta meg magát, hogy vetélytársa könyvét maga Quixote ur kezébe juttatja, ki nagy indignatióban tör ki, mennyi hazugságot összeírt ő róla az a másik. S mindjárt, hiteles személyek előtt, bizonyítványt ad ki, hogy a vetélytárs könyve hazugság; az az igazi csak, a mit Cervantes írt róla. Az ily fogás, bár frivolnak tetszik, és komoly műben az is volna, rendkívül hatásos arra, hogy a költött alakot valóságos élő személynek képzeljük, hiába tudja eszünk, hogy ez csak oly költemény mint a többi, akaratlanul hat ránk az ily cselekvények meglepő közvetlensége.

Gvadányi, minden előpélda nélkül a magyar irodalomban, rájött e módjára az elhitetésnek. Nemcsak hogy a történet elbeszélését magok az illető személyek szája adja (Rontó Pál is ott érdekesebb, hol maga beszél), hanem másképp is lehetőleg igyekszik azt a meggyőződést támasztani olvasóiban, hogy alakjai élő személyek voltak, s az események valóban megtörténtek. Notariusus első részéhez előbeszédet ír, mely szerint annak kéziratát Borsodmegyéből kapta, s az egész könyvben nem is árulja el, hogy ő a valóságos szerző. Igaz, hogy a III-dik részben elárulja magát, midőn a notárius, hallván fiától, hogy az ő budai útja kinyomatva közkézen forog, csodálkozik rajta: „mert azt más orrára nem kötöttem — ugymond — magam sem vettem penára.” Ez ellenmondás: de úgy kell lenni, hogy a közönség, szokatlan lévén az ilyesmihez, nagyon is szaván fogta Gvadányit, nagyon is elhitte neki, hogy a notárius maga írta le budai utazását; elannyira, hogy a szerző szükségesnek látta a III-dik részben, a gyengébbek kedvéért, bevallani, hogy a peleskei jegyzőnek semmi köze az ő poltai dicsőségéhez. Egyébiránt e III-dik részben sem tágit attól, hogy a notárius valóságos élő-haló egyén; összegyűjt körébe néhány közrendű tisztelőjét a Peleske táján eső falvakból, kik előtt a notárius formyszerű testamentumot tesz, s mindenik aláírja és megpecsételi, az aláírások és locus sigillik zárván be a köny-

vet nagy hitelességgel. Hát még, hogy siratja el a III-dik részhez irt „ajánló leveleiben.“ — „Nincsen már az élők közt a szegény notárius — ugymond — nem is fog már Budára több utazást tenni, mert most nem zsufa fakóján (izabella), hanem szent Mihálynak karórágó paripáján vágatott az örökké valóságba, melyért is szomorú gyászba öltöztettem Múzsámat, hogy sirassa meg esetét, és a vért szomjuhozó Párkákát átkozza meg; de meg is érdemli ezt egy olyan jeles Hazafi, a kinek neve a késő jövődségnél is emlékezetben léssen.“ Ki ne hinné el neki, hogy igazán szívéből fájlalja a „jeles Hazafi“ halálát, kit se a hortobágyi bikák, se a tiszafüredi vasasnémetek, se a Csörsz árka hullámai, se a pesti osztriga és idegen ruházat el nem pusztíthattak, s ime most a „Párkák“ iszonyú keze kitörlé az élők seregéből! Hasonlóan igyekszik Rontó Pált is élő személynek bizonyítani, elannyira, hogy maig sem tudjuk, létezett-e valósággal ily egyén, vagy Gvadányi állította elő merőben, mint ty-pust, az előtte oly ismeretes huszáréletből. — Ide járul az a nagy közvetlenség, mely-lyel alakjainak családi és más, életbeli viszonyaira kiereszkedik; vagy midőn a notárius meghalván, azonnal beszövi a „sirató asszonyok énekét“ valamint Rontó Pálba is — mikor egy koldussal csavarog — a „koldus énekét“ — s több efféle, de a mi már az alakítás benső eszközeihez formál átmenő hidat.

Shakespeare a költői alkotás erejét valahol így fejezi ki: „a költő tolla a légi semmit bizonyos alakkal, lakhelylyel és nével ruházza föl“ (the poets pen turns them to shapes, and gives to airy nothing a local habitation and a name). Bizonyára, a környezetnek, melyben az ily költött alak él, jár-ke, mozog, tárgyismerő s talpraesett rajza igen sokat tesz, hogy magát az alakot is oly igaznak fogadjuk el, mint környezete. Ugyhogy a költő, ha ebben derekas, felét már jóformán megtette alakító munkájának; hátralevén a másik, mindenestre nehezebb fele, maga a jellem. Gvadányi az alakítás ez alsóbb régióiban, azaz az élet biztos rajzában, ritka jeles-

séggel mozog, mely virtuositása nagyon elősegíti, hogy alakjait élő lény gyanánt fogadjuk. Hol az apró körülmények ennyire egyeznek az előttünk ismeretes valósággal, szinte lehetetlen, hogy a bennök járókelő egyén ne legyen valódi. Kivált Notáriusa első részében meglepő eme kör-rajz biztossága. Meghatározza a tiszaháti falut, honnan a notárius kiindul a „kecségés“ Szamos mellől. Lóháton, more patrio. Lova zsufa fakó: felteszi hátára a nyergét, kulacsát az első kápara köti, iszákját a hermez szijára. Viszen szalonnát, sőt, vereshagymát. Az abrakos tarisznyában, kefe és lóvakaró mellett, egy szép fehér cipót. Elbúcsúzik családjától, az egész községtől. Mielőtt felulne a lovára, megrántja üstökét. Indulásakor egyet rikkant, s nyargalva megy a falu farkáig. De ott megvergeti lova nyakát s azontúl csak lassan léptet. — Ime oly részletek, melyeket minden nagy útra induló közsorsú magyar lovas így tett volna hasonló esetben: mégis mennyi elevenséget kölcsönöz egy notárius alakjának! Kövessük még egy kissé.

Nagy-Károlyba érvén, megnevezi az utcát, a hova száll, egy ismerőshöz. *Beltéki* bort isznak. De a ló *dézsából* kapja a vizet, nincs válu a kúton. Piricsei collegája *dadogva* beszél. A nyirségen keresztül jól él dinnyével. Debreczenben egy szűcshez száll a csapó-utczába. Lovát pinczegádorba kénytelen kötni, mert a szűcs nem tart istálót. Ennie adnak, de bort nem tesznek fel: így hát neki kell gazdálkodni a kulacsból. Reggel, mikor a *veres* toronyban négyet üt az óra, felkészül s útnak indul. De borát megitták, utba kell ejtenie a „Fehérló“ fogadót, hol diószegivel tölteti meg kulacsát. Vesz még a piacon (mit mást Debreczenben?) fehérzipót (a *kenyérscoron*, persze) és fenék szappant. Ugy aztán kiballaga „Látókép“ csárdáig; hol erősítéstül pohár *ákoritát* kér. Következik a Hortobágy. Itt a leírás minden sora egy-egy kép a pusztai életből. Hogyan állítja meg a gulyás egy *nem oda!* rikkantással a bőszült gulyát, mely aztán a kúthoz és *sóh-lyére* vonul. Hogyan *fordítja* meg a bográcshúst. Hogyan tesz egy darab *orsfát*

(reves fatapló) a notárius pipájára. Később, a bikákkal történt kalandja után, a juhász mikép gyógyítja meg borsos pálinkával, s ajándékoz neki hevedert *törött* (nem készített, csak nyersen *puhára tört*) bőrből. — Füreden, senki terhére nem akarván lenni, hova szálljon egyébűvé, mint a helység házához, hol a helység *gazdája* gondoskodik, magáról s lováról. Másnap, nem érvén falut, tüzet rak és *szalonnát süt*:

Pányvára lovamat jó fűbe kötöttem,
Köppönyegre néki abrakot ütöttem.

Aczéomat frissen, kovám elővettem,
Erre jól megérett bükfa taplót tettem,
Két-három csapással tüzet is ütöttem,
És száraz perjével lángot gerjesztettem.

Erre száraz fűzfa ágat bőven raktam,
Kecskerágó fűből nyársacsokát faragtam,
Szalonnát rávonván, a tűznél forgattam,
És zsirját szép felér czipómra csorgattam.

Mely részi cseppentett vala, elharaptam,
Erre borral töltött kulacsomat kaptam,
Szemem könybe lábadt, azt úgy kotyogtattam;
Ily hercegi módon magamat tractáltam.

Budapestben mindez másképp fordul. Ott a környezetnek nem élethű rajza, hanem satiricus *tulzása* levén a czél: a notárius alakja is *elveszti a tényszerűt, mely eddig emelte képzeletünkben.* Itt volna már szükség, hogy alak és jellem önállóan érvényesítse magát. A parlagi, de tiszta, romlatlan magyarság összelütközése az idegent majmoló fővárosi szellemmel, számtalan comicus jelenetre adna alkalmat. Szerző e helyen *korbácsot ad hőse kezébe, mely sokszor nem a comicumé, nem a satiréé — hanem egyszerűen — korbács.* Kit elől-utól talál, mindennek vastag tréfát vagy gorombaságot mondhat vele. Ittmár a Notárius *személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi boszúságának hordozója, az idegen divat majmai ellen.* Élő alakból egy eszmévé párolgott. A költő alig engedi többé, hogy a notárius rovására nevessünk: *környezetére hátrítna minden comicumot.* Olykor a furesát egészen kívül eső dologban keresi; például, mikor a notárius végig néz egy budai rácz temetést s a szertartások leírásában csufondáros kedvét találja, mint rendszeren a miveltlen ember szokta más vallásuak ceri-

moniáit nevetség tárgyává tenni. Szóval a notárius okosabb ember, mint egész Budapest, s olyan ember, ki nem érti a tréfát. Szinte jólesik, midőn — mert zsufa fakó-jának jó *vevője akadván, eladta — a szathmári görög sátoros szekere*re ül, hogy haza menjen Peleskére, hol a család és falu ügybajai ismét eszünkbe juttatják, hogy ő volt a mi kedélyes notáriusunk.

Szerkezete Gvadányi műveinek a leg-egyszerűbb. A Notárius első részében utleirási, Rontó Pálban ugyanaz, életirással párosítva. De szerintünk ez nem volna baj. Ő nem akart se vig epost, se vig regényt írni. Aztán Cervantes compositiója sem egyéb utleirási szerkezetnél. Fő baj az, hogy a notárius alakját nem tudta egészen kivinni, s az alapeszmével — az idegen viselet elleni nemzeti oppositio — költőileg egybeolvasztani. Rontó Pál alakja — de csupán az övé, Benyovszkié nem — *összeállóbb: de ez meg szavai méltó eszmével* nincs kapcsolatban, csupán a kalandok ujság-ingere teszi érdekét. Így, bár Gvadányi a vig jellem alkotásban nevezetes kezdeményező marad: művei értéke nem terjed tovább, csak a *meddig ez alakítás sikerült.*

A Notáriusnak, mint mindenki tudja, három része van. Első a „Budai utazás“ mely legnépszerűbb, legjobban is megérdemli. Másik a „Peleskei Notárius Pokolba menetele.“ Igen ritka könyv, melyről még ez előtt pár évvel az irodalom történet nagy bűvára, Toldy, sem tudott egyebet, mint hogy Baselben 1792-ben nyomták. Most már egy példánya előkerült, s tudjuk mi csoda. Prózában írt 65 lapnyi munkácska. *Én valószínűnek tartom, hogy e formában csak vázlat* akart lenni egy versben kidolgozandó II-ik résznek: de miért, miért nem, Gvadányi ráunt s így adta sajtó alá. Tartalma*), hogy a notárius *élve* leszáll a pokolba, és *leírja a látottakat.* De a notárius alakja benne ugyszólva semmi: alig egy-két helyen vehetni észre, hogy ő beszél. Jellemrajza benne nincs. Harmadik rész: „a Falusi Notáriusnak elmélkedései,

*) Lásd bővebben: Koszortó 1863. I. kötet, 200 l.

betegsége, halála és testamentoma.“ Ebben van egy kevés tárgyiasság a környezetre nézve: de az „elmélkedésekben“ a költő össze nem állólag keveri egybe a maga józan bölcséletét a notárius és környezete bizarr ötleteivel; egyszersmind az utóbbiak szájába oly dolgokat adva, melyek jóval felülmúlják azok eszme- és tudáskörét. A mi benne cselekvény-forma van: röviden ennyi. A notárius egészsége gyengülvén, elmélkedik az emberi sors változásáról, s hogy e bölcselmi tárgyat megvitasák, összehívja: a kis-naményi orgonistát, az angyalosi notáriust, a tyukodi mestert, a lázári molnárt, a gyarmati kovácsot, a tóthfalusi hidvámost s a komorzáni oláh harangozót. Ezek együtt elmélkednek, vitatkoznak: míg a notárius hirtelen rosszul lesz, de a felesége meggyógyítja. Ujra sesiót tart, hasonló philosophusokkal mint előbb; hosszú vitatkozás után elájul. A felesége szeretne Géczbe küldeni *Toty* (*ty*-vel, nem *Tóti*) Dorkó kenőfenő boszorkány asszonyért, de az már meghalt, küld tehát a szatmári borbélyért, s miután a notárius ismét rosszabbul lesz, stafétát jurátus fiának Pestre, ki hazajövén az atyjával sokat beszélget: de a notárius hirtelen recidiváz, meghal, testamentomát felbontják s elolvassák. — *Toty* Dorkó boszorkány életrása hosszasan be van szöve, de az első részben nem szerepel oly módon, mint a szinpadi bohózatban: a notárius kalandjainak összekötése e boszorkánynyal Gaál József szerencsés ötlete.

Rontó Pál és gróf Benyovszki Mórincz kalandjai ismeretesbek, hogysem itt e könyvről szükség volna bővebb fejtegetést adnunk. Minden iskolás gyermek elolvassa még ma is. Csupán fentebbi megjegyzésünket ismételjük, hogy az alakítás csak a huszár személyében sikerült, s leginkább addig, míg ez maga beszéli kalandjait. Mihelyt, a Benyovszkiról szóló II-ik részben, a költő veszi át a szót: azonnal vége az élelenségnek. A sibériai kaland, a szökés, Afanázia, Madagascár stb. még azután is érdekelnek, de ahhoz már a költői érdeknek semmi köze. Legfelebb a Rontó Pál személye körül marad valami a comicus

hatásból, melyet ránk fiatalkori alakja tett.

Ennyiben határozódik Gvadányi működése az alakító költészet terén: mert „istenmezei polgárja“ már teljességgel nem alak. E név alatt irt ugyanis egy satírai munkát az 1790-ki országgyűlésről, következő címmel: „A mostan folyó Országgyűlésnek satyrico critice való Leírása, a melyet egy *Is'tenmezején lakó Palócznak* szinlelése alatt *irta* azon buzgó szivvel bíró Hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való utazása“ stb. Az ajánló levélben aláírva „istenmezei Polgár.“ — Itt a néven kívül alig van valami, ha csak az ilyet nem vesszük valaminek, hogy a palócz, ha kedve szerint végződik a diéta, haza megy — úgy mond — Istenmezejére, felfekszik szobája fölt kemenczejére, ott eszik sült tököt szájának izére. Prosit.

A satirában Gvadányi inkább vastag, mint elmés. Orczy gunyoros helyein több a csín, a finomság, a só. De talán ép ezért lehetett nagy hatása a magyartalanság elleni csúfalkodásnak. *Ad captum* irt. Mennyiben folyt be Gvadányi műve az 1790-ki magyar divat felkarolására, nem tudom; de hogy, habár e tárgyban a törvényjavaslat megbukott is, történt némi intézkedés: azt Gvadányi maga írja Notáriusa III-ik részében. „Budán, ezer hétszáz és a kilenczvenbe“, az országgyűlésén együtt lévén szembe, egy szivvel lélekkel meghatározottat, *nagy büntetés alatt* ki is adattott, hogy kiki a nemzet köntösében járjon, *fiscalis actiót* fejére ne várjon. De ezen *rendelés* csak a nemességet illesse, nem a pórt vagy paraszt népséget.“ stb. Ennek daczára már 1795-ben tele a költő szája panaszszal a *rendelések* meg nem tartása miatt.

Gvadányi magyarsága jó hírben áll, maga is tartott rá. Mindazáltal hiányzik abból az erély, a rövidség, a szabatosság, mely utóbbi tulajdonokra nézve Gyöngyösivel ki nem állja a hasonlítást. Ama terpedtség, mely a múlt század vége felé prózán versen uralkodik az író tömegnél, magyarságát inkább negatív mint pozitív érdemnek tünteti fel. Mindazáltal a mai

germanisált kor haszonnal forgathatja könyveit.

Gróf Guadányi József született Rudabányán, Borsodban, 1725. Mint nagy atyja, *Guadagni Sándor*, császári tábornok I. Leopold alatt, ő is katonai pályára lépett, végigszolgált a hét éves háborút, 1773-ban tábornokságra emelkedett, s 1783-ban, miután 43 évi szolgálata alatt tizen-négy táborozásban vitézkedett, nyugalom-

ra lépván, azontul szakolezai házában élt a tudománynak és irodalomnak. Több számra menő verses könyvein kívül, nevezetes munkája egy nem fordított, hanem önállóan compilált egyetemes történet: „A világ közönséges historiája,” melyet a VI-ik kötetig vivén, belehalt, dec. 21-én 1801. Méltó minden esetre, hogy neve a jók között emlékezetben maradjon.*)

M. P.

A F É R J.

(Ily ezimű költői beszélyből.)

Tikkadt fuvalmu délután volt
Hogy *Arktur* ismét megy vala,
A forró légen áthullámolt
A távol aratók dala.

A kéklő bércek el-elűtek
A tüntető lég folyamán,
Majd mint hajók előlendültek,
Miket a tenger árja hány.

Majd félig árnyas völgybe ére,
Hol most alató csend honol —
A szűnyadó fák levelére
Egy szellő se' lebben sehol;
Tündérivel a néma tájnak
Ezek is elrejtöztenek,
Hol hímes völgyet rejtő árnyak
Édes álomra intenek.

Körülte csend; a forró öblön
Alig páhog egy-egy lebel,
Ez is, hogy el ne szenderüljön,
Játéku egy tájt főlemel. . .
De miód ez *Arktur*t nem lankasztja,
De mind ez nem mulatja őt;
Bár láng emészti, nap izzasztja,
Nem tart a hűsön pibenőt.

Itt-ott a lombnyiláson átal
Már látszik a völgyben a lak;
Majd előtte áll hófalával
A mint a ritkás lemarad.
Nincs semmi hang, se kün, se benne,
Sajátszerűn hallgat a lak;
Ki hűs tornácán megjelenne,
Jöttére, ninesen egy alak.

S végig haladván rajta *Arktur*,
Az első ajtón át bemegey —
Viszhangzik lépte a falakrol
S hirnök gyanánt előre megy. . .

Másik szobába. . . : senki. . . ; harmadikban
Rebbenve néz elé a lány. . .
Ah, ébren ő is már alig van —
Ott bókolt varró asztalán.

S ujjával inte vendégének:
„Halkal, ő alszik odabenn. . .“
S mindketten óva lépdegélnek
Ajtajához, lábujjhegyen.
Lágy érintéssel nyit be rajta
Arktur a belépven, ott megáll. . .
Szemét egy perczig eltakarta
Benn az *ovódi félhomály*. . .

Majd, mint a hajnal át az éjen,
Feltűnt a nő alakja ott;
Piros ruhája lágy selymében,
Kis kerevetén nyugodott.
Kezébe hajtott szép fejérül
Áthullt a hajfűrt omlatag;
Csipkői, koblát fedve gyérül,
Lélegzetén hullámlanak. . .

És nézte hosszan, elmerülve,
Vérlázasztó szép alkatát;
Tekintetébe láz vegyület,
Szívét remegés járta át.
Hozzája futni, s ráborulva
Egy csókjáért meghalni ott;
Egész valóján átalgyúla
E vágy s arezán fellobogott.

*) *Dugonics* ismertetését, kifogyván a tőrből, az újvevő kelle halasztanunk.